

DET GODE BØRNELIV I DAGTILBUD

Alle børn har ret til at blive lyttet til og taget alvorligt. Det gælder også børn i daginstitutioner. Derfor har Børnerådet – på opdrag fra Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold – gennemført en række møder med en gruppe børnehavebørn for at undersøge, hvad børnehavebørn mener er vigtigt for et godt liv i dagtilbud. I dette notat præsenteres resultaterne af denne undersøgelse samt en række tidligere undersøgelser, Børnerådet har lavet om børns oplevelser i børnehaver. Desuden er der inddraget viden fra aktuel forskning om dagtilbud samt interviews med pædagoger.

INDHOLD

Inledning / 2
Trivsel i dagtilbud / 4
"Det bedste i børnehaven – det er, når man har én at lege med" / 4
"Så skal man sige det til en voksen" / 8
Dagtilbuddets fysiske rammer / 11
Børnenes perspektiver / 14
Børnerådets anbefalinger / 15
Metodisk baggrund for notatet / 16
Litteratur / 16

Det bedste i børnehaven er, at man kan være rigtig gode veninder. Så laver vi hemmelige ting og gode idéer.

KARLA

INLEDNING

Flere undersøgelser har peget på, at børn, der går i gode dagtilbud, senere i livet opnår bedre resultater på flere områder end børn, som går i mindre gode eller slet ikke går i dagtilbud. Det gælder både uddannelsesmæssige resultater, arbejdsmarkedsinddragelse, indtjening og mulighed for at stifte familie. Forskellen er særlig markant, når der er tale om udsatte og sårbare børn. Det ved vi bl.a. fra en forskningsoversigt fra Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI), der udkom tidligere i år, hvor undersøgelser af dagtilbud internationalt og over tid gennemgås¹. Ifølge forskningsoversigten giver daginstitutioner af høj kvalitet² den bedste begyndelse på livet og er en væsentlig faktor i forhold til at udligne social ulighed.

91,1 pct. af alle 1-2-årige i Danmark bliver passet i dagtilbud. For de 3-5 årige børn gælder det hele 96,9 pct³. Da næsten alle landets børn således benytter sig af dagtilbud, påhviler der kommunerne et stort ansvar for at sikre en høj kvalitet læringsmæssigt, socialt og i forhold til de fysiske rammer. Meget er forsøgt gennem tiden i forhold til at øge kvaliteten af de offentlige dagtilbud. Skål børnenes trivsel sikres, er det imidlertid vigtigt også at spørge børnene selv, hvad de anser for god trivsel, og hvordan de oplever deres hverdag i dagtilbuddene. Børnene er selvsagt ikke de eneste, der ved, hvad der er godt for deres trivsel, men alt for ofte glemmer vi at spørge den gruppe, det handler om. Børnenes meninger og syn på deres eget liv i dagtilbuddet giver en vigtig indsigt

-
- 1 'Daginstitutionens betydning for børns udvikling', Nygaard Christoffersen et al., 2014.
 - 2 Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) benytter udtrykket 'højkvalitets dagtilbud' i den omtalte forskningsoversigt. Dette begreb dækker over en række parametre som fx personalets uddannelse og videreuddannelse, institutionens normering og gruppestørrelse, forældreinddragelse og forældrestøtte, institutionens indeklima og fokus på sundhed samt kvaliteten af interaktionen mellem barn og voksen f.eks. hvorvidt de voksne arbejder med et curriculum med udviklingsmæssigt tilpassede læringsaktiviteter.
 - 3 Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold, Tal og statistik om dagtilbud 2013.

og viden i forhold til at forbedre og optimere praksis. Formålet er imidlertid ikke kun at give os voksne viden om børnenes perspektiv. Vigtigt er det også, at børnene får en gryende fornemmelse af at være del af noget større – et demokrati, hvori deres mening tæller.

I dette notat fremlægger Børnerådet børnenes perspektiv på, hvad det gode børneliv i dagtilbud er for de 3-6-årige⁴. Børnerådet har foretaget et valg i forhold til de temaer, som gennemgås i notatet. Der er selvsagt nogle emner, som er mere oplagte at tale med børn om. Derfor har vi valgt emner, som ligger børnene nær i deres hverdag: venskaber og relationer til andre børn, relationer til de voksne samt de fysiske rammer i dagtilbuddet. Kravet om børnenes mulighed for at kunne relatere til emnet forklarer også, at andre relevante emner for trivsel i dagtilbud, som fx forældresamarbejde, er fravalgt.

Det fremlagte børneperspektiv tager afsæt i den viden, Børnerådet har indsamlet direkte fra børnene selv gennem hhv. undersøgelser i Børnerådets Minibørnepanel (se boks) samt fem børnemøder afholdt i oktober/november 2014. Herigennem har vi både kvalitativt og kvantitativt indsamlet viden om, hvordan børn betragter livet i dagtilbud. Endvidere bygger notatet på interviews foretaget med de pædagoger, som har deltaget i børnemøderne, hvorigennem børnenes udtalelser og besvarelser om livet i børnehaven sættes i et pædagogfagligt perspektiv. Når vi har valgt også at inddrage pædagoger i formidlingen af børnenes stemme, har det været med henblik på at sikre at også de børn, som ikke har deltaget i børnemøderne, blev repræsenteret. De børn, som har kunnet deltage i børnemøderne, er udpeget på baggrund af personalernes vurdering af dem som tilstrækkeligt selvsikre, verbalt stærke, udadvendte og umiddelbart trygge ved fremmede. Det betyder med andre ord, at repræsentativiteten ved børnemøderne

– og dermed den børnestemme vi hører – kan være skæv. Hensigten med at inddrage pædagogernes perspektiver har således været at få belyst et bredere børneperspektiv, hvor mere sårbare børns stemme og behov i højere grad inddrages.

Notatet bygger desuden på den nyeste viden, der foreligger inden for området, herunder forskningsoversigten fra Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI), 'Daginstitutionens betydning for børns udvikling' (2014) samt Dansk Center for Undervisnings Miljø's (DCUM) afrapporteringer fra 'Børnemiljøtermometeret'.

Notatet er udarbejdet på opdrag fra Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold.

BØRNERÅDETS MINIBØRNEPANEL

Børnerådet etablerede i 2010 Minibørnepanelet, som i dag består af over 1.000 børnehavebørn fordelt over hele landet. Børnene besvarer elektroniske spørgeskemaer om en bred vifte af emner, og på denne måde giver samfundets yngste deres perspektiv på børnelivet i Danmark.

Minibørnepanelet har siden oprettelsen givet deres mening til kende om forskellige emner, som er blevet formidlet i følgende rapporter:

- Skolen set fra børnehaven (juli 2013)
- Indemiljø i børneperspektiv (juli 2012)
- Mellem hjem og børnehave (oktober 2011)
- Regler og medbestemmelse i børnehaven (marts 2011)

BØRNERÅDETS BØRNEMØDER

I oktober og november 2014 har Børnerådet afholdt fem børnemøder med i alt ni børn i alderen 4-6 år fra to forskellige daginstitutioner. Formålet har været at få børnenes perspektiv på det at gå i børnehave, og møderækken har dermed været et led i Børnerådets arbejde med at afdække børneperspektivet på 'Det gode børneliv i dagtilbud'. Møderne har indeholdt en kombination af leg, spørgsmål & svar og klassisk mødestruktur i børnehøjde. Temaerne for møderne har bl.a. været voksenrelationer og nærvær, aktiviteter og lege samt relationer til de andre børn i børnehaven. Rækken af børnemøder blev afrundet ved, at Socialminister Manu Sareen deltog i et afsluttende børnemøde i den ene af de to institutioner.

4 Vi har i dette notat valgt at fokusere på de 3-6-årige, da det er denne børnegruppe, vi har mulighed for at inddrage gennem Børnerådets arbejde med Minibørnepanelet og børnemøderne. Dog er mange af de refleksioner og anbefalinger, som fremgår af dokumentet ligeledes relevante for den yngste gruppe børn i alderen 0-2-år.

TRIVSEL I DAGTILBUD

Børn er overordnet set glade for at gå i børnehave. Det viser Børnerådets undersøgelse i Minibørnepanellet 'Mellem hjem og børnehave' fra 2011. Til spørgsmålet 'Kan du godt lide at være i din børnehave?' svarer 80 pct., at de godt kan lide at være i børnehaven, 15 pct. svarer 'nogle gange' og 5 pct. svarer, at de ikke kan lide at være i deres børnehave. Svarene stemmer godt overens med resultaterne fra DCUM's børnemiljøtermometer fra 2013⁵, hvor de 4-6-årige bliver spurgt, om de er glade for at gå i børnehaven. Hertil svarer 81 pct. 'ja', mens 16 pct. svarer 'nogle gange' og 3 pct. svarer 'nej'. Samme tendens viser sig endvidere i rapporten 'Kvalitet i dagtilbuddet – set med børnenøjne', hvor 80 pct. af børnene svarer, at de trives på eller over middelniveau, mens 20 pct. svarer, at de trives under middel. Af rapporten fremgår det, at der blandt de børn, som giver udtryk for at mistrives i dagtilbuddet, er en overvægt af drenge, ligesom at de børn, som allerede modtager ekstra ressourcer i dagtilbuddet, ligeledes vurderer deres trivsel dårligere end den resterende børnegruppe⁶. Selvom størstedelen af børnene udtrykker, at de er glade for at gå i børnehaven, ser vi samtidig, at der er en gruppe af børn, som ikke trives.

Dagtilbuddet lægger et fundament for tilegnelsen af sociale kompetencer, der er vigtige for fremtidig trivsel og læring. Vi ved fra tidligere undersøgelser i Børnerådet, at mellem 5 og 15 pct. af børnene i skolealderen mistrives i en eller flere sammenhænge⁷. Vi ved ikke, om det er de samme 5-15 pct. af børnene som mistrives i hhv. skole og dagtilbud, men man kan være bekymret for, at der er et sammenfald – ikke mindst fordi vi ved, at høj trivsel i dagtilbuddet og en god og tryk skolestart giver større sandsynlighed for at barnet også trives på den lange bane. De færdigheder, kompetencer og erfaringer, som børnene bringer med sig fra dagtilbuddet og videre i deres

skole- og ungdomsliv, er med til at forme dem som personer. Derfor er der brug for ekstra stor opmærksomhed på de børn, som ikke umiddelbart trives i dagtilbuddet.

”DET BEDSTE I BØRNEHAVEN – DET ER, NÅR MAN HAR ÉN AT LEGE MED”

I dagtilbuddet er noget af det vigtigste relationsdannelsen og samspeilet med andre voksne og børn i form af tryk tilknytning til det pædagogiske personale samt venskaber og børnefællesskaber. Når vi taler med børn i 4-6-års alderen om livet i børnehaven, nævner de selv venskaberne som noget af det første. Glæden over at have venner, trivsel over manglende venner samt frustrationen ved de uundgåelige konflikter med de andre børn fylder meget i børnenes beskrivelse af deres trivsel i dagtilbuddet. Vennerne er dem, man glæder sig til at se, når man skal i børnehaven om morgenen, og vennerne er dem, man har lyst til at lege videre med, når man skal hentes om eftermiddagen og derfor må bryde legen op. Ved Børnerådets børnemøder sagde børnene fx:

”Det bedste i børnehaven – det er, når man har én at lege med.” (Selma 5 år)

”Det bedste i børnehaven er, at man kan være rigtig gode venner. Så laver vi hemmelige ting og gode idéer.” (Karla 5 år)

Langt de fleste børn har ressourcerne til at skabe gode relationer til andre børn og til at agere inden for den sociale kontekst, som børnehaven udgør. I DCUM's børnemiljøtermometer fra 2013 blev børnene spurgt, om de har nogle gode venner i børnehaven. Her svarede 63 pct. af børnene, at de har mange gode venner, 34 pct. svarede, at de har nogle stykker, mens 2 pct. svarede, at de ingen eller næsten ingen gode venner har. En anden indikator fra DCUM's børnemiljøtermometer er, hvorvidt børnene angiver, at de mangler nogen at lege med, når de er i børnehaven.

5 Opgørelsen fra 2013 er den nyeste fra DCUM. Der har været dataindsamling i 2014, men disse data er endnu ikke offentliggjort.

6 Nordahl et al. 2012.

7 Børnerådet, Børneindblik Nr. 5, 2014.

Her svarede 59 pct., at de næsten aldrig mangler nogen at lege med, mens 35 pct. svarede 'nogle gange' og 6 pct. svarede, at de tit mangler nogen at lege med. De børn, som svarer, at de ikke har nogen gode venner, eller som svarer, at de ofte ikke har nogen at lege med, kan have særligt behov for pædagogisk støtte til at etablere og vedligeholde venskaber. Ved Børnerådets børnemøder blev der talt om det at være med i legen og det at have eller få venner:

Interviewer: Kender du nogen, der har svært ved at få venner?

William: Det har jeg.

Interviewer: Hvordan har du svært ved det, William?

William: Det er fordi, jeg vil gerne lege med dem, og så får jeg ikke vennerne.

Interviewer: Hvad gør du så?

William: Så spørger jeg bare hele tiden, og så svarer de ikke.

Som citatet viser, oplever William, at indsatsen ikke altid lykkes – han "får ikke vennerne", som han udtrykker det, ligesom han i situationen også oplever at blive udelukket ved, at de andre børn ignorerer ham. I en situation som denne har barnet behov for støtte og vejledning fra voksne, idet relationer og venskaber med andre børn kan være svære at etablere. Her kommer personalets pædagogiske faglighed særligt i spil, da det, som pædagog Lana Gvozdar⁸ udtrykker det, er en langvarig proces at lære et barn, hvilke strategier det kan sætte i spil for at komme ind i et legefællesskab, eller hvordan man i en konfliktsituation forhandler sig frem til en løsning: "Der er mange børn, som skal lære, hvordan man indgår i relation med andre, og hvad man gør, når man er uenige. Derfra hvor man slår den anden i hovedet, hvis man vil have hans bil, og dertil, hvor man faktisk kan forhandle 'jamen du var færdig med bilen' - det er en

8 Lana Gvozdar er pædagog og souschef i Børnehaven Kongerosen og har deltaget i Børnerådets børnemøder.

lang proces, som alle børn kan lære. Men nogle børn har svært ved det, og de har i høj grad brug for den voksne i forhold til at guide dem i den proces."

Børn møder dagtilbuddet med meget forskellige forudsætninger; nogle har svært ved at forstå og læse samspillet, nogle har svært ved at udsætte egne behov, nogle er sprogligt udfordrede, andre motorisk udfordrede, nogle har ikke meget støtte hjemmefra, mens andre er vant til at være centrum for opmærksomhed osv. Her er det det pædagogiske personales opgave at forstå det enkelte barn og arbejde målrettet med at udvikle barnet fx i forhold til at støtte og guide det i relationsdannelsen med andre børn. På samme måde er det pædagogerens opgave at få den samlede børnegruppe til at fungere som et fællesskab under hensyn til hinandens forskellighed. Med det aktuelle inklusionsarbejde på dagtilbudsområdet er der selvsagt et stort behov for, at det pædagogiske personale arbejder målrettet med

en inkluderende pædagogisk praksis, hvilket dog kræver, at personalet besidder den rette viden og de rette værktøjer.

AT ØVE SIG I RELATIONER

Fra tidligere undersøgelser i Minibørnepanelet ved vi, at børnenes legerelationer er noget af det, der optager dem allermest. Et eksempel fra undersøgelsen 'Regler og medbestemmelser i børnehaven' viser, hvordan spørgsmål om at 'bestemme hvordan noget skal være i Børnehaven' for børnene nemt kan forstås ud fra en legekontekst snarere end spørgsmål om medbestemmelse og børnedemokrati. Børnenes egne sociale processer fylder med andre ord mere end det meste andet, når vi taler med dem om livet i børnehaven.

Mens de allerførste relationer, et barn danner, er til dets forældre og søskende (eller andre nære omsorgspersoner), er der ingen tvivl om, at sociali-

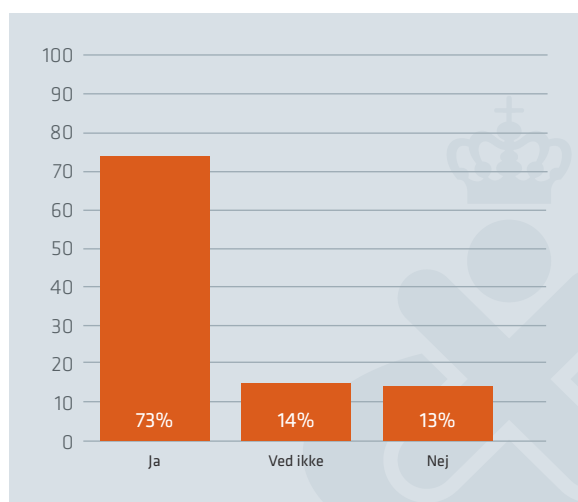
seringsprocessen og 'arbejdet' med at danne og vedligeholde relationer uden for familien for alvor tager fart, når barnet starter i dagtilbud. Uanset alder så vil børn i Danmark skulle øve sig i at indgå i samspil og danne relationer med professionelle voksne og jævnaldrende, som vil udgøre en stor del af deres hverdag. Succesen af relationsdannelsen – både til børn og til voksne – er altafgørende for trivslen i dagtilbuddet, men også for evnen til at danne relationer senere i livet. Dette understøttes af pædagog Rikke Andersen⁹, som siger: "Det er helt essentielt, at børnene får personlige og sociale kompetencer med sig fra start. Hele deres selvforståelse og det at være en del af en sammenhæng, det er jo rigtig vigtigt for mennesker, og det starter i dagtilbuddet. Det betyder rigtig meget for ens selvforståelse at føle, at man er en del af et fællesskab."

Da Børnerådet i 2013 spurgte børnene i Minibørnepanelet om deres forventninger til skolen, var det tydeligt, at også i denne sammenhæng spillede de sociale relationer en afgørende rolle. Til spørgsmålet om, hvad de glæder sig til ved at starte i skolen, er det først og fremmest forestillingerne om fremtidige venskaber, der fylder. Det gælder bl.a. for Luna og Karen:

- Luna: Jeg glæder mig til at se, om der er nogle børn, som jeg rigtig godt kan lide, og som jeg kan blive venner med. Og sådan rigtig lege sammen og se, hvad der er af ting.
- Karen: Jeg glæder mig bare meget til at få nogle nye venner. Og til at læse og skrive, for så kan jeg læse historier for min lillesøster og for mig selv og min mor og far.
- Luna: Det er også fordi, at jeg glæder mig så meget til at få en 'makker'.

I samme undersøgelse spurgte vi, om børnene troede, at det ville blive let at få venner i skolen. Hertil svarede 73 pct. 'ja', 14 pct. svarede 'ved ikke', og 13 pct. svarede 'nej' (se figur 1).

FIGUR 1
TROR DU, AT DET BLIVER LET FOR DIG
AT FÅ NYE VENNER I SKOLEN?

Som det ses, er de fleste børn trygge og fortrøstningsfulde ved tanken om at skulle få nye venner i skolen. Men at omkring en fjerdedel tvivler, eller tror, at det bliver svært at få venner, kan vække bekymring. Børnenes forventninger til, hvordan venskaber og gode relationer dannes, trækker i høj grad på de erfaringer, de har fra deres dagtilbud.

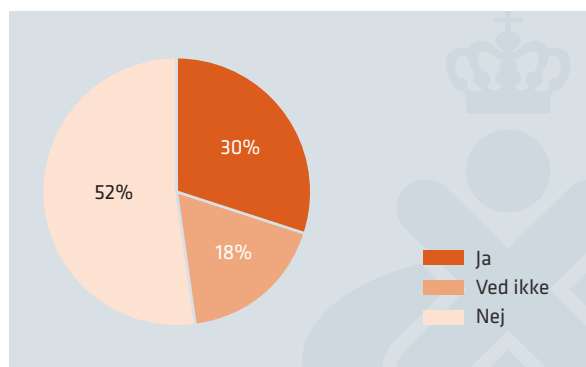
Har man ikke oplevet gode og nære relationer og venskaber fra tiden i dagtilbuddet, kan usikkerhed og lavt selvværd påvirke barnets senere relationsdannelse i skolen og på fritidstilbuddet. Særligt fordi der i en skolesammenhæng ikke er den samme mulighed for voksenstøtte til at danne og vedligeholde venskaber, da der traditionelt er færre voksne pr. barn i skolen i forhold til i dagtilbuddet, og fordi en del af fokus i skolen handler om læring i forhold til boglige fagligheder frem for sociale. Pædagog Rikke Andersen siger: "Det er vigtigt at få arbejdet så mange af de her ting på plads – det giver jo børnene en sikkerhed til at kunne træde ind i venskaberne, når

⁹ Rikke Andersen er pædagog og ansat i Børnehuset Stenen i Hvidovre og har deltaget i Børnerådets Børnemøder.

de kommer over i skole og fritidshjem. At have den erfaring at trække på så man kan være i den kontekst med de krav, der bliver stillet til én der. Dagtilbuddet er jo i høj grad dér, hvor der skabes en selvforståelse, og det relationelle skabes. Også fordi, når du kommer i skole, så forventes det jo, at det ligesom er på plads.” Hertil supplerer pædagog Lana Gvozdar: ”Som pædagoger kan vi ikke overføre kompetencerne til børnene, men vi kan udfordre og guide dem, og vi kan være der for dem.”

I undersøgelsen 'Skolen set fra børnehaven' er der også udbredte forventninger blandt børnehavebørnene om, at man kan blive drillet i skolen. Det svarer hele 30 pct., at de tror, de vil blive, mens det kun er omkring halvdelen af børnene, som ikke forventer at blive drillet (se figur 2).

FIGUR 2
TROR DU, AT DU BLIVER DRILLET I SKOLEN?

For Miriam og Sara er noget af det, de glæder sig mest til ved skolen, også forbundet med en vis bekymring. Måske kan de ikke leve op til niveauet i skolen – legeniveauet, vel at mærke:

- Miriam: Jeg glæder mig mest til at lave de lege, vi laver i børnehaven. Men hvad nu, hvis de ikke kan lide legen?
- Sara: Ja, tænk hvis de bliver kede af det. Dem fra skolen, de siger: ”Den leg er bare for pattebørn”. Og så siger de andre: ”Ej, det synes jeg ikke”. Og så bliver de bare kede af det.

Det er ikke uden grund, at børnehavebørn har denne bekymring. Et af de største trivselsproblemer i grundskolen er fortsat mobning, hvilket børnehavebørnene registrerer. Dels kan de være påvirkede af mediernes fremstilling af livet i skolen (utallige børnefilm og tv-udsendelser handler om drillerier og mobning i en skolekontekst), og dels kan de have hørt om skolen fra ældre søskende, andre børn eller fra voksne. Men drillerier, både gode og dårlige, er også en del af livet i børnehaven. Mens man oftest forholder sig til mobning som et trivselsproblem i skolen, kan man dog sige at 'kimen' til mobbeadfærd ligger allerede i børnehaven¹⁰. Derfor er det vigtigt, at mobbeforebyggelsen allerede sker i dagtilbuddet, hvor børnene via pædagogerne guides i forhold til fx de gode venskaber og kompetencer i at håndtere konflikter.

SFI's forskningsoversigt 'Daginstitutionens betydning for børns udvikling' påpeger, at skoleparathed netop afhænger af, om børnene i tiden før skolestart har lært sociale færdigheder og har lært at skabe succesfulde kontakter med jævnaldrende. Børnenes tilegnelse af disse kundskaber er afgørende for, at de senere kan opnå social og skolemæssig succes. Dagtilbud er en oplagt arena for denne socialiseringsproces, fordi børnene gennem leg med jævnaldrende kan afprøve sociale roller og regler, samtidig med at fagligt kompetente voksne løbende kan guide og støtte børnene i denne proces¹¹.

”SÅ SKAL MAN SIGE DET TIL EN VOKSEN”

De voksne har afgørende betydning for, hvordan børnene trives i dagtilbuddet. Som det understreges i SFI's forskningsoversigt er ”kvaliteten af interaktionen mellem barn og voksen antagelig den enkelt-

¹⁰ Det viser følgeforskningen bag materialet Fri for Mobberi, som bygger på interview med 125 børn i alderen 4-8 år med fokus på børnenes forståelser af drillerier og mobning. Se Knudsen et al 2009

¹¹ Nygaard Christoffersen et al., 2014, s. 119.

faktor i daginstitutionen, der har den største og mest konsistente sammenhæng med børnenes udvikling.”¹²

Særligt for de yngste børn er det vigtigt, at der arbejdes med den trygge tilknytning mellem barnet og det pædagogiske personale, idet tilknytningen skaber grundlag for den senere relationsdannelse og samspillet med andre børn og voksne. At skabe den trygge tilknytning kræver nærvær og tilgængelighed. Disse to begreber er vigtige i forhold til at opnå de gode, trygge og udviklende relationer til de voksne i dagtilbuddet.

Når vi taler med børnehavebørnene, viser deres udsagn tydeligt, at de har brug for de voksne i rigtig mange situationer. ”Så skal man sige det til en voksen” eller ”så henter jeg en voksen” kan lyde som et mantra blandt børnene. Det har de enten lært af de voksne eller lært hinanden. De ved, at der er situationer, de ikke selv kan magte fx at trøste nogen, der

har slået sig, eller at løse op for en konflikt. Børnenes tilkendegivelser understreger behovet for tilgængelige og tilstedeværende voksne.

Interviewer: Hvornår har man brug for de voksne i børnehaven?

Lukas: Når jeg græder. Så skal de trøste mig. Så kan man bedre lege en leg bagefter.

Anton: Når man bliver skubbet, så kan man gå hen og sige det til en voksen. Så følger man de voksne derhen, og så skælder de dem ud, der gjorde det.

Valdemar: Det er, når man bliver uvenner, og når man græder, og når man slår sig. Så skal man sige det til en voksen.

William: De voksne hjælper mig, når jeg slår mig, og når nogen skubber mig. Og de hjælper mig med at lave sådan nogle armbånd. Og de hjælper mig med at komme ind i en leg, når der er nogle der siger ”Ha-ha! Du må ikke være med.”

¹² Nygaard Christoffersen et al., 2014, s. 137.

Det pædagogiske personale spiller en helt central rolle for, at alle børn får mulighed for at føle sig som en del af børnefællesskabet. Her er det vigtigt, at barnet føler sig tryk og anerkendt i relationen med den voksne. Pædagog Rikke Andersen siger: "Relationen med barnet er vigtigt i forhold til, at de skal have tillid til os, for at vi kan guide dem. For de børn, som kan have svært ved at indgå i en aktivitet eller et fællesskab, er det vigtigt, at det så er en voksen, som de har en god relation til, og som de stoler på, og som de faktisk føler, at de har et forhold til."

Et vigtigt spørgsmål er, hvordan man kan sikre en relation bygget på tillid og nærvær for alle børn i et dagtilbud. For med det antal voksne, der er pr. barn i de danske dagtilbud, er der mulighed for, at relationsdannelsen mellem børn og voksne bliver udfordret. Det giver pædagogerne udtryk for ud fra en oplevelse af ikke at kunne være der nok for de børn, som har brug for dem. Lana Gvozdar siger: "Hvis vi er

to-tre voksne til 22 børn, så er det pasning, vi snakker om, fordi hvis du har flere børn, der falder og slår sig, så er du jo nødt til at starte med at lappe dem, før du kan gå videre og arbejde med fx relationsdannelse."

Sådan en situation, hvor pædagogen farer rundt for at 'slukke ildebrande', nævnes af børnene på børnemødet.

Interviewer: Har de voksne nogle gange travlt i børnehaven?

Elias: Ja, nogle gange når der er mega mange, der græder. Så har de travlt med at trøste dem.

Jasmin: Ja, de voksne i børnehaven har travlt med at kigge efter, om der er nogen, der slår eller græder.

I trøstesituationer er det netop vigtigt, at der er tid til den fornødne trøst, så det ikke kun drejer sig om lap-

ning af forslåede knæ, men samtidig er en situation, hvor nærværet mellem barnet og den voksne er i centrum. Netop oplevelsen af nærvær med den voksne i en trøstesituation fortæller Valdemar på fem år om på et af Børnerådets børnemøder:

”Når jeg er ked af det, så trøster de mig. De sætter sig på en stol, og så får jeg lov at sidde oppe på skødet. Det er rart.” (Valdemar 5 år)

Valdemar beskriver, hvordan nærværet med pædagogen udspiller sig; der er tid til trøst, og det er rart. At sætte sig ind i barnets situation og forstå, hvilke ting der er på spil, kræver tid og en pædagogfaglig viden om, at børn er forskellige, og at nogle børn kan have sværere ved at udtrykke, hvad der er på færde. Derfor kan det heller ikke altid fikses på ti minutter. Det er samtidig vigtigt, at pædagogerne opnår kendskab til barnet gennem et godt og inddragende forældresamarbejde, så de ved, hvad der kan give anledning til, at barnet har brug for trøst.

FORSKELLIGHED FAVNES BEDST MED HØJ FAGLIGHED

Mange faktorer kan have betydning for relationerne mellem voksne og børn og børnenes oplevelse af de voksne som nærværende. Ifølge SFI's forskningsoversigt 'Daginstitutionens betydning for børns udvikling' er normering og gruppestørrelse to helt centrale parametre med afgørende betydning for de voksnes mulighed for at skabe et godt samspil til børnene i børnegruppen. En ændring i normeringerne i retning af færre børn pr. voksen fører iflg. forskningsoversigten til, at de voksne er mere opmærksomme og igangsætter flere udviklingsrelevante aktiviteter og lærerige lege. Endvidere viser undersøgelser, at en hyppigere interaktion mellem voksen og barn, fx i form af samtale, afspejler sig i barnets sproglige og kognitive udvikling¹³. Bedre normeringer er en af de faktorer, der øger muligheden for tættere barn-voksenrelationer, hvilket styrker det enkelte barns chancer for en positiv udvikling og god trivsel – og dermed også børnefællesskabet her og nu og på

længere sigt. Normeringerne og gruppestørrelsen i dagtilbuddet har endvidere afgørende betydning for i hvor høj grad personalet er i stand til at se og agere på det enkelte barns særlige forudsætninger. Er der ikke voksne nok, bliver det de børn, som gør tydeligst opmærksom på sig selv, der får opmærksomheden.

Nogle børn er tydeligt bedre i stand til at navigere inden for børnehavens struktur end andre. Det skyldes ikke, at børnehavelivet som sådan fordrer en bestemt type barn, men måske nærmere, at personalet ikke har de fornødne redskaber samt den fornødne tid til at håndtere de børn, som kan have behov for ekstra støtte. Børns forskellighed tilgodeses ikke blot ved den pædagogiske viden, men kræver tid i forhold til, at den pædagogiske indsats målrettes det enkelte barn. I dagtilbuddet er der brug for et indhold og en struktur, der tilgodeser børns forskellighed, dvs. at personalet gennem sparring med hinanden sørger for, at alle børn bliver set og drøftet, så de rigtige tiltag og indsatser kan iværksættes.

DAGTILBUDDETS FYSISKE RAMMER

Et dårligt indeklima påvirker koncentrations- og arbejdsevne negativt og kan være skyld i øget sygefravær både for børn og voksne. Dagtilbuddets fysiske miljø og indretning er derfor et vigtigt parameter i forhold til trivsel. På dagtilbudsområdet er der ikke fastsat rammer og regler for det fysiske og psykiske 'arbejds miljø' for børnene, men de fysiske rammer og indeklimaet, herunder særligt støj, har stor betydning for den daglige trivsel. Det påvirker børnene direkte, men også indirekte gennem de voksnes ageren i støjen.

”OPPE I FÆLLESRUMMET ER DER MEGET LARM”

Fra SFI's forskningsoversigt ved vi, at et højt støjniveau påvirker børns koncentrationsevne negativt, ligesom også evnen til at huske påvirkes af larm. Særligt sprogudviklingen kræver et godt lydmiljø. Evnen til at skelne mellem de forskellige meningsbæ-

13 Nygaard Christoffersen et al., 2014

rende elementer i sproget forsvinder eller mindskes i et miljø med et højt støjniveau, hvilket især påvirker børn med udfordringer på det sproglige område – fx tosprogede som måske kun bruger dansk i deres dagtilbud. Af SFI's forskningsoversigt fremgår det endvidere, at støj er en kilde til stress, som dermed kan have negativ indvirkning på den kognitive udvikling¹⁴.

I undersøgelsen 'Indemiljø i børneperspektiv' spørger Børnerådet bl.a. børnene, om de synes, der er for meget larm i børnehaven. Det mener 41 pct., at der er, mens 22 pct. af børnene svarer 'nogle gange' og 37 pct. svarer 'nej'.

Interviewer: Hvad er det for noget larm, der er i børnehaven?

Asbjørn: Der er en masse børn, der råber og skrider.

Frida: Ja, fordi når vi spiser, og der ikke er nogen voksne, der siger vi skal være stille... så lige pludselig, så larmer det bare helt vildt. Og så er der nogen, der gør sådan her [holder sig for ørene].

Asbjørn: Ja, og så kigger de voksne på én. Det betyder, at man skal være stille.

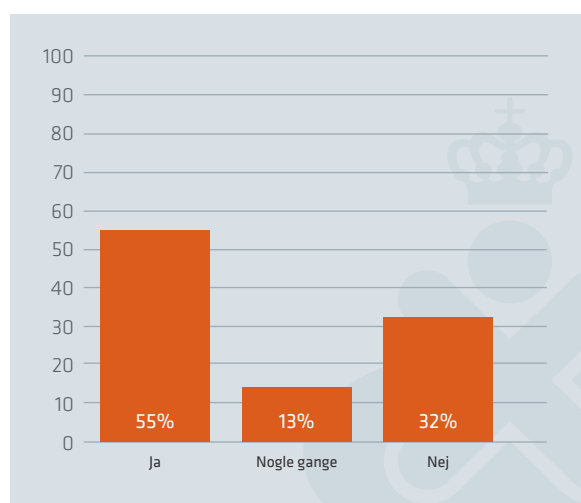
Citaterne fra undersøgelsen giver et eksempel på, hvornår larmen generer børnene. De fleste børn er ikke selv i stand til at dæmpe larmen, men har brug for de voksnes hjælp til det. Og så har de brug for steder, de kan gå hen for at få ro.

Larm opstår især, når der er mange børn sammen, fx til samling eller ved frokosten. "Oppe i fællesrummet er der meget larm, for det er der, alle børnene samles," siger Esther på 5 år, som var med i et interview ved Børnerådets undersøgelse om indemiljø.

I undersøgelsen blev børnene spurgt om, hvorvidt der er steder, de kan gå hen i børnehaven, hvis de gerne vil have ro og fred. Lidt over halvdelen (55 pct.) af børnene svarer, at der i deres børnehaver er steder, hvor de kan finde ro og fred, mens 32 pct. svarer 'nej'.

FIGUR 3

FINDES DER NOGEN STEDER, DU KAN GÅ HEN I BØRNEHAVEN, HVIS DU GERNE VIL HAVE RO OG FRED?

Spørger vi børnene, hvilke slags steder, de synes, er egnede til at få fred og ro, nævner de bestemte stuer, depotrum og garderobeområde:

Interviewer: Hvis man nu er i gang med en leg, og der larmer rigtig meget, så man slet ikke rigtig kan høre, hvad man er i gang med at lege – hvad kan man så gøre?

Caroline: Så kan man lege et andet sted, hvor der er en dør måske, som man kan lukke.

Interviewer: Er der mulighed for, at man kan gøre det?

Caroline: Ja, i depotet.

Interviewer: Hvor kan man gå hen, når der er meget larm indenfor?

Esther: Nogle gange kan man gå i Havfrueslottet. Eller man kan gå ud i garderobeskabet og gemme sig. Eller på toilettet eller i dukkekrogen eller på den gamle Søstjernestue.

Interviewer: Du sagde, at man kunne gemme sig ude i garderoben. Hvad betyder det?

Esther: Det er bag ved flyverdragterne. Hvis der er mange flyverdragter, så kan man ikke så godt høre larmen derude.

14 Nygaard Christoffersen et al., 2014

Det bedste er at være inde i 'tumleren'. Der er nogle stiger på væggen og armgang og madrasser, så man ikke slår sig, når man falder ned. Man kan lege rigtigt godt, og man må også godt løbe. Det er det eneste sted indenfor, hvor man godt må være vild.

VALDEMAR

Esther forbinder gemmestedet ude i garderoben med et sted, hvor man kan få ro. Men det er kun i den periode, hvor der er flyverdrager, at man rigtigt kan gemme sig og være sig selv i 'rummet'. Esther er ikke den eneste, som ser noget særligt ved garderobestuet. Også andre børn taler om det som et form for helle. Behovet for fred og ro kobles sammen med et behov for at gemme sig væk og være i sit eget private rum. Spørgsmålet er, om det er tilstrækkeligt for de børn, som har brug for ro, eller om børnehaverne i højere grad kan indrettes, så de skaber små personlige rum for børnene.

En del børn er mere sansesensitive eller mere afledelige end deres kammerater. Det betyder, at de hurtigt overstimuleres af for mange sanseindtryk, som for meget støj, for mange mennesker tæt på, lugte, berøring m.m., hvilket påvirker deres mulighed for fokus, koncentration og trivsel. For disse børn kan en funktionsopdelt indretning være særlig vigtig, ligesom også det akustiske spiller ind her. Vi har allerede nævnt betydningen af støj for børns muligheder for at udvikle sig sprogligt, og også i denne sammenhæng har akustikken stor betydning. Børnene kan af gode grunde ikke selv sætte ord på betydningen af akustik, men de mærker, når lydniveauet er højt, og det derfor er svært at fordybe sig i gode lege.

RUM TIL LEG

Et af de forhold, som spiller ind på børnenes fysiske trivsel i dagtilbud, er, hvorvidt der er nok plads at udfolde sig på – og om der er rum til forskellige

former for leg. Som SFI's forskningsoversigt viser, så påvirker dagtilbuddets fysiske rammer barnets udvikling ved at fremme bestemte typer af opførsel og hæmme andre. På børnemøderne blev vi især opmærksomme på børnenes behov for og glæde ved at kategorisere børnehavens ude- og inderum – blandt andet ud fra særlige aktiviteter der kendetegnede de enkelte steder. Det var rum, hvor man kunne fordybe sig i en bestemt leg, eller hvor man måtte lege på andre måder end i resten af børnehaven, fx lege vildt og løbe.

"Det bedste er at være inde i 'tumleren'. Der er nogle stiger på væggen og armgang og madrasser, så man ikke slår sig, når man falder ned. Man kan lege rigtigt godt, og man må også godt løbe. Det er det eneste sted indenfor, hvor man godt må være vild." (Valdemar 5 år)

"Det bedste er at lege LEGO. Vi har et helt LEGO-rum kun med LEGO, det er dejligt. Når man spørger de voksne, så kan man gå derind. Man kan godt være derinde alene og uden voksne." (Elias 5 år)

Som Elias nævner, er muligheden for at lege alene uden forstyrrelse fra resten af børnehavens børn og voksne noget, der kan gøre bestemte rum særligt attraktive. Ifølge de pædagoger, vi har talt med, er det vigtigt, at børn har mulighed for ikke konstant at være under opsyn, men at den voksne kan opbygge en gensidig tillidsrelation til barnet ved fx at lade barnet lege alene med eller uden andre børn. Barnet

skal have oplevelsen af at have plads til uforstyrret leg og privatliv, hvis det ønsker det. At børnene oplever det som om, at de er uden for voksenopsyn, giver, ifølge pædagogerne, børnene mulighed for at udfolde og udfordre sociale roller og regler på andre måder, end hvis de er overvåget konstant.

Mange børnehaver har store alrum, hvor der kan foregå et væld af aktiviteter på samme tid. Men hvis storrummene skal være ideelle for børnenes leg og trivsel, kan det være en fordel, hvis de kan funktionsopdeles, så børnene kan opleve, at rummene er tilpasset aktiviteten. Som pædagog Rikke Andersen siger: "Man opholder sig rigtigt meget på de store fællesarealer, fx i et alrum, som samtidig er et gennemgangsrum, men her er det ekstra svært for de børn, som måske har svært ved at holde fokus. De bliver ekstra udfordrede af, at der måske lige skal dækkes bord, eller at telefonen ringer. Så nogle børn ville have lettere ved at blive i aktiviteten, hvis der var noget mere ro, og der foregik færre aktiviteter i rummet." Dette understøtter børnenes egne pointer omkring ro og fred og perspektiverne på, hvilke rum der er gode at lege uforstyrret i.

BØRNENES PERSPEKTIVER

Nogle børn har en lang 'arbejdsdag' i deres dagtilbud – ofte væsentligt længere end en fuldtidsansat pædagog. Så meget desto vigtigere er det, at dagtilbuddene er i stand til at sikre børnenes trivsel i et trykt, inkluderende og udviklende fællesskab. I notatet har vi fremlagt et børneperspektiv på, hvad det gode børneliv i dagtilbud er for de 3-6-årige. Vi kan – ud fra bl.a. Børnerådets egne undersøgelser – se, at børn overordnet er glade for at være i dagtilbud.

VENSKABER

Helt centralt for børnenes trivsel står relationerne til og venskaberne med de andre børn i dagtilbuddet. Det fortæller børnene selv i alle undersøgelser, og det går igen i de børnemøder, som Børnerådet har afholdt. Venskaber og legefællesskaber er således det, som skaber glæde og trivsel, men samtidig er

det at etablere og vedligeholde venskaber en svær kunst, som for nogle kan være mere udfordrende end for andre. Nogle børn har behov for at blive hjulpet og guidet af voksne. Dette leder over til næste fokuspunkt i notatet, nemlig relationerne og samspillene mellem børn og voksne.

RELATIONER TIL DE VOKSNE

På børnemøderne og fra Børnerådets undersøgelser i Minibørnepanelet er det tydeligt, at børnene har brug for de voksne i en lang række situationer, som de selv sætter ord på: Når nogen slår sig, når man savner sine forældre, når man ikke må være med i legen osv. Særligt er de voksne vigtige, når børnene oplever konflikter med andre børn. Kort fortalt udtrykker børnene behov for tilgængelige og tilstedeværende voksne i børnehaven. Men de fortæller os også, at de voksne ikke altid er der nok, fordi de kan have travlt og være fraværende. Det er fx, når de går til mange møder, eller hvis der er mange børn, der græder på en gang, som en af børnene fra børnemødet udtrykker det.

DE FYSISKE RAMMER

Det sidste fokuspunkt, vi har behandlet i dette notat, er børnenes syn på de fysiske rammer og indemiljøet i dagtilbuddet – noget som vi ved, har betydning for trivslen. Her udtrykker børnene blandt andet, at det er vigtigt, at dagtilbuddet er indrettet, så det tilgodeser forskellige lege og aktiviteter. Der skal både være plads til at kunne være vild, løbe, råbe og tumle, men også være plads til fordybelse og til fred og ro. Børnene nævner selv navne på forskellige steder – fx 'depotet', 'tumlere' eller 'legorummene' som for dem er synonymt med bestemte lege eller aktiviteter. I den forbindelse er også lydniveauet i dagtilbuddet et område, som har betydning for børnenes trivsel. De fortæller fx, at støj kan forstyrre en god leg, og at det ofte er rart at lege steder, hvor der ikke er så mange andre børn.

BØRNERÅDETS ANBEFALINGER

SATS PÅ UDDANNELSE

Først og fremmest er den pædagogiske faglighed afgørende i forhold til at støtte det enkelte barn såvel som børnegruppen på den mest optimale måde. At kunne afkode og tilgodese børns forskellighed og se og iværksætte de rette tiltag over for de børn, som ikke trives, kræver en solid pædagogisk faglighed. Herunder kræver arbejdet med de pædagogiske læreplaner, at pædagogerne er godt fagligt rustede. Denne faglighed kan ikke opnås alene gennem almindelig praksiserfaring. Det er nødvendigt med uddannelse og efteruddannelse. Børnerådet mener derfor, at personalet i dagtilbud skal have en pædagogfaglig uddannelsesbaggrund, og at personalet løbende skal tilbydes efteruddannelse. Det er Børnerådets opfattelse, at dagtilbuddets pædagogiske ledelse har afgørende betydning for den retning, de ambitioner og de læringsmål, der arbejdes med. Dertil bør ledelsen i dagtilbud støttes i at sikre systematisk kompetenceudvikling af personalet.

SPARRING OG SUPPORT HOLDER FAGLIGHEDEN I GANG

I det gode dagtilbud har det pædagogiske personale aktuel og tilstrækkelig viden om, hvordan forskellige børns behov kan identificeres, og hvordan deres udvikling bedst kan fremmes. Det pædagogiske personale skal således have viden og pædagogiske redskaber til at støtte børn med særlige behov (sociale, sproglige, kommunikative, opmærksomhedsmæssige, motoriske og sansemæssige udfordringer). Dette er særligt vigtigt i forhold til inklusionsindsatsen. Det er derfor Børnerådets opfattelse, at muligheden for sparring og tilgang til support er af største vigtighed, hvis dagtilbuddene skal sikre inkluderende børnefællesskaber, hvor alle børn trives og udvikler sig i forhold til deres specifikke forudsætninger.

ET GODT INDEMILJØ FREMMER TRIVSEL OG SUNDHED

Endvidere har dagtilbuddets fysiske rammer stor betydning for børnenes trivsel. Parametre som støj og plads at lege på vedrører alle børn, men for børn med særlige behov betyder de fysiske rammer særligt meget for deres trivsel og udvikling. Her vil den funktionsopdelte indretning og en god akustik være ekstra vigtig. Børnerådet mener, at de fysiske rammer, fx i forhold til støj, udluftning osv., skal være i orden. Kravene bør som minimum være de samme, som dem der stilles til arbejdspladser for voksne, ligesom der bør være en systematisk opfølgning på institutionens fysiske miljø. Derfor er det vigtigt, at det sikres, at dagtilbuddene til stadighed arbejder seriøst med børnemiljøvurderinger – nu som en del af arbejdet med de pædagogiske læreplaner. Dette arbejde bør naturligvis indebære, at børn inddrages, og at der følges op på vurderingerne, så det sunde og trivselsfremmende børnemiljø sikres.

ALT ANDET LIGE: EN GOD NORMERING ER GODT FOR BØRN

Børnenes behov for pædagogernes støtte og hjælp i forhold til at udvikle sociale kompetencer er et fjerde fokuspunkt. Der er et klart behov for, at de voksne er tilgængelige, og at børnene kan opnå en tryk tilknytning til de voksne, de omgås med i dagtilbuddet. At skabe den trygge tilknytning kræver, at der er tid til nærvær, og at personalet er tilgængeligt. Det pædagogiske arbejde med læreplaner, samt et tæt gensidigt og respektfuldt samarbejde med børnenes forældre er helt afgørende for, hvorledes barnet udvikler sig og trives. Dette arbejde kræver dels faglighed, men i høj grad også tid og ressourcer fra det pædagogiske personale. Det er Børnerådets opfattelse, at normeringerne altid skal afspejle børnegruppens størrelse og sammensætning, samt at det skal sikres, at normeringerne altid er på et niveau, så det pædagogiske arbejde med det enkelte barn og børnegruppen, herunder arbejdet med lærerplaner og forældresamarbejde, kan tilgodeses.

METODISK BAGGRUND FOR NOTATET

Undersøgelserne i Børnerådets Minibørnepanel består af både kvalitative og kvantitative tilgange. Den kvantitative del beror på et talende spørgeskema, som udsendes til institutionerne i panelet. Omkring 100 børnehaver deltager i panelet, hvilket betyder, at omkring 1.000 børn besvarer spørgeskemaet. Institutionerne er en del af et tilfældigt udtræk foretaget af Danmarks Pædagogiske Universitet. Spørgeskemaet bliver til på baggrund af en række indledende, eksplorative interviews med en gruppe børn i aldersgruppen. Efter indsamling af svarene på spørgeskemaet følges der op på resultaterne via kvalitative interviews, der bruges til at kvalificere og uddybe de kvantitative svar.

En del af det fremlagte børneperspektiv på det gode liv i dagtilbud bygger endvidere på de børnemøder,

Børnerådet har afholdt. Vi har holdt fem møder med i alt ni børn fra to forskellige institutioner. Børnemøderne har haft karakter af fokusgruppeinterviews med et fastsat tema som fx voksenrelationer og nærvær, aktiviteter og lege samt relationer til de andre børn i børnehaven. Herefter har børnene reflekteret over, hvordan forholdet til dette udfolder sig i deres dagtilbud. Vi har brugt en legende tilgang, hvor børnene gennem spørgsmålsspil, billeder og tegneopgaver har skullet beskrive deres hverdag i dagtilbuddet, samt hvordan de kunne tænke sig den. I notatet citerer vi to pædagoger, som vi har interviewet ud fra en semistruktureret interviewtilgang. De to pædagoger har været tilstede under børnemøderne og har desuden et godt kendskab til de børn, der har deltaget i møderne. Deres refleksioner og perspektiver bygger dels på deres kendskab til de aktuelle børn, men i lige så høj grad på deres pædagogfaglighed og erfaringer fra mange års arbejde som pædagoger på dagtilbudsområdet.

LITTERATUR

Børnerådet (2011) *Regler og medbestemmelse i børnehaven – En undersøgelse i Børnerådets Minibørnepanel*, Børnerådets Minibørnepanel.

Børnerådet (2011) *Mellem hjem og børnehave – En undersøgelse i Børnerådets Minibørnepanel*, Børnerådets Minibørnepanel.

Børnerådet (2012) *Indemiljø i børneperspektiv – En undersøgelse i Børnerådets Minibørnepanel*, Børnerådets Minibørnepanel.

Børnerådet (2013) *Skolen set fra børnehaven – Børns forventninger til og forestillinger om skolen*, Børnerådets Minibørnepanel.

Børnerådet (2014), *Børneindblik Nr. 5, Elever er bekymrede for folkeskolereformen*.

DCUM (2014) *Børns syn på børnemiljøet i dagtilbud – Tal fra Børnemiljøtermometeret 2013*, Dansk Center for Undervisningsmiljø.

Knudsen et al. (2009) 4. delrapport: "Jeg bidt ham i hånden. Så ødelagde han mit lego" - *Børns forståelser af og oplevelser med drilleri og mobning*, af Rikke Kamstrup Knudsen, Stine Lindberg og Jan Kampmann, Center i Barndoms- og Ungdomsforskning, Roskilde Universitetscenter.

Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold, *Tal og statistik om dagtilbud 2013*. <http://sm.dk/arbejdsomrader/dagtilbud/Tal%20og%20statistik/Tal%20og%20statistik> hentet: 07.01.2015

Nordahl et al. (2012) *Kvalitet i dagtilbuddet – set med børneøjne*, af Thomas Nordahl, Anne Kostøl, Anne-Karin Sunnevåg, Hege Knudsmoen og Trond Johnsen, Laboratorium for forskningsbaseret skoleudvikling og pædagogisk praksis (LSP), Institut for Læring og Filosofi, Aalborg Universitet

Nygaard Christoffersen (2014) Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) (2014) *Daginstitutionens betydning for børns udvikling – en forskningsoversigt*, af Mogens Nygaard Christoffersen, Anna-Katharina Højen-Sørensen og Laura Laugesen

BØRNE**NOTAT**

1/15 · JANUAR 2015

BØRNEINDDRAGELSE OG ANALYSE STINE LINDBERG OG LINE EMMA JØNSON

TEKST OG REDAKTION LINE EMMA JØNSON, STINE LINDBERG OG FLEMMING SCHULTZ

BØRNERÅDET VESTERBROGADE 35A · 1620 KØBENHAVN V · WWW.BRD.DK · E-MAIL: BRD@BRD.DK

FOTO PELLE P · **LAYOUT** PETER WALDORPH

TAK TIL ALLE BØRN OG VOKSNE DER HAR BIDRAGET TIL UNDERSØGELSEN

Børnerådet